

<https://helda.helsinki.fi>

Henki, usko ja kuuleminen Lutherin Galatalaiskirjeen tulkinnoissa

Kärkkäinen, Pekka Antero

Suomalainen teologinen kirjallisuusseura
2018

Kärkkäinen , P A 2018 , Henki, usko ja kuuleminen Lutherin Galatalaiskirjeen tulkinnoissa .
julkaisussa M Kotiranta (Toimittaja) , Luterilaisuuden ytimessä : Professori Antti Raunion
60-vuotisjuhlakirja . Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja , Nro 288 ,
Suomalainen teologinen kirjallisuusseura , Helsinki , Sivut 28-40 .

<http://hdl.handle.net/10138/268486>

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Henki, usko ja kuuleminen Lutherin Galatalaiskirjeen tulkinnoissa

Pekka Kärkkäinen

Tämä on arvioitavaksi jätetty versio artikkelista, joka on ilmestynyt julkaisussa "Luterilaisuuden ytimestä", toim. Matti Kotiranta (Suomalainen teologinen kirjallisuusseura 2018).

Suomalaisessa Luther-tutkimuksessa on tarkasteltu reformaattorin vanhurskauttamisoppia mielellään hänen Galatalaiskirjeen tulkintojensa kautta.¹ Lutherin Galatalaiskirjeestä pitämät kaksi laajaa luentosarjaa ja niiden pohjalta julkaistut kommentaarit antavat myös rikkaan kuvan hänen pneumatologiastaan. Seuraavassa tarkastellaan Lutherin ensi lukemalta hämmentävän jännitteisiä lausumia siitä, kuinka ihminen saa Pyhän Hengen eli Pyhän Hengen lahjasta. Painopiste on Lutherin Galatalaiskirjeen tulkinnoissa, mutta hänen muita teoksiaan käytetään apuna tulkintojen suhteuttamiseksi hänen teologiansa kokonaisuuteen.

Usko ja Pyhän Hengen lahja Galatalaiskirjeen luennoissa 1516-17

Luther luennoi Galatalaiskirjeestä ensimmäisen kerran vuosina 1516-17. Luennoista Luther toimitti painetun kommentaarin, jonka ensimmäinen laitos ilmestyi 1519 ja hieman muutettu toinen laitos 1523. Näiden lisäksi myös opiskelijoiden itse luennoista tekemät muistiinpanot luennoista ovat säilyneet.

Pyhän Hengen lahja on keskeinen teema Lutherin tulkitsessa Paavalin Galatalaiskirjeen jaetta 3:2: ”Vastatkaa tähän kysymykseen: saitteko te Hengen tekemällä lain vaatimat teot vai uskomalla evankeliumiin?” Jo luentomuistiinpanoja tarkastelemalla käy ilmeiseksi, että jakeessa esitetyn kysymyksen alkuosa ”saitteko Hengen tekemällä lain tekoja”, ei nosta Lutherille esiin tulkinnallisia ongelmia. Hän keskittyykin tarkastelussaan loppuosaan ”uskomalla evankeliumiin”, joka määrittelee sitä tapaa, jolla Lutherin (ja Paavalin) mukaan Henki saadaan.²

Luentomuistiinpanojen mukaan Luther pyrkii viimeiseen asti välttämään vastaanottajan osuuden Pyhän Hengen lahjan perusteena. Tähän osuuteen hän laskee myös vastaanottajan uskon ja jopa kuulemistapahtuman. Pyhä Henkeä ei anneta vastaanottajan uskon perusteella, eikä sitä anneta sillä perusteella, että vastaanottaja kuulee evankeliumin sanoman. Pyhä Henki annetaan evankeliumin julistuksen perusteella.³ Huomattakoon, että Luther ymmärtää tässä jakeessa kuvatun tapahtuman sellaisena, jossa Pyhä Henki annetaan ihmiselle ensimmäistä kertaa, ensilahjana. Tämä ei Lutherillakaan ollut ainoa tapa puhua Pyhän Hengen lahjasta tai vuodattamisesta. Muista tavoista enemmän tämän luvun loppupuolella.

Luther perustelee tämän näkemyksen käyttäen hyväksi uskon substantiivista ja kuulemisen partisiippimuotoa. Ilmaisussa ”*ex auditu fidei*”, sana *auditum* tulee hänen mukaansa ymmärtää kuulemisen kohteena (”se mikä kuullaan”) eikä itse kuulemisena:

1 *Mannermaa* 1979; *Vainio* 2004, 35-57.

2 Vulgatan käyttämässä ilmaisussa *ex auditu fidei* – kuten myös kreikankielisen alkutekstin *eks akooes pisteos* – usko (*fides*) on substantiivi. Tämä seikka ei tule ilmi Kirkkoraamatun käännöksessä, jossa käytetään uskoa-verbiä. Toinen huomattava seikka on *audire*-verbin partisiippi *auditum*, jolla ei ole vastinetta Kirkkoraamatun käännöksessä. Nämä kieliopilliset lähtökohdat mahdollistavat Vulgatan tekstin pohjalta tulkinnan, joka ei ole mahdollinen Kirkkoraamatun tekstin pohjalta.

3 *WA* 57 2, 77, 2-9.

”Huomattakoon tässä myös, että 'kuuleminen' ei tässä tarkoita kuulemiskykyä eikä kuulemisen aktia, vaan pikemminkin kohdetta, nimittäin itse sanaa tai ääneen julistettua evankeliumia.”⁴

Edellisen määreenä sana ”usko” puolestaan tarkoittaa sanoin ilmaistua uskon sisältöä samaan tapaan kuin ilmaisulla ”kristillinen usko” tarkoitetaan uskontunnustuksia tai muita uskontotuukien kokonaisuuksia. Luther suorastaan kieltää, että kyse olisi uskovan ihmisen uskosta:

”*Ex auditu fidei*’, ei uskon kautta (*non ex fide*), ei myöskään uskon tekojen kautta, jotta kaikki ansiot suljettaisiin pois. Ei uskon tekojen kautta, koska Henki itse annetaan ennen uskoa ja tekoja, kuten hän sanoo (Gal 3:5): 'Joka lahjoitti teille Hengen ja antaa voimatekojen tapahtua'. Siispä ei myöskään uskon kautta.”⁵

Kokonaisuudessaan Luther siis lukee ilmaisun ”*ex auditu fidei*” luennoillaan merkityksessä ”uskon sisältö, joka kuullaan”. Pyhän Hengen antaminen perustuu siis siihen uskon sisältöön, joka julistetaan, ja tämän uskon sisällön Luther samastaa julistettuun evankeliumiin. Luther vielä täsmentää, että kyseessä on nimenomaan suullinen julistus, ei evankeliumi kirjoitettuna eikä sellaisena kuin se on ihmisen mielessä:

”Siten hän [Paavali] erottaa sen paitsi muista sanoista, myös kirjoitetusta ja mielessä olevasta (*cogitatum*) evankeliumista.”⁶

Pyhän Hengen ensilahjan ainoa edellytys on Lutherille tässä luennoista löytyvässä tulkinnassa siis suullisesti julistettu evankeliumi. Kuten lainatusta tekstistä käy ilmi, Luther näkee Paavalin sanamuodon taustalla ajatuksen siitä ”että kaikki ansiot suljettaisiin pois.” Viittaus ansioihin liittyy Lutherin tulkinnan saumattomasti hänen varhaiseen armoteologiaansa, jota hän Galatalaiskirjeen luentojen aikaan oli kehitellyt jo pitkään. Pyhän Hengen lahjalla oli siinä vakiintunut paikkansa.

Pyhän Hengen lahjan merkitys Lutherin armoteologiassa voidaan nähdä orastavan jo hänen varhaisissa Erfurtin ajan reunamerkinnoissään, joissa hän kritisoi vakiintunutta aristotelista oppia vuodatetusta rakkauden habituksesta ja on varovaisen myönteinen Petrus Lombarduksen ajatukselle, jonka mukaan meissä oleva rakkaus on itse Pyhä Henki.⁷ Roomalaiskirjeen luennoissa Luther jo korostaa Pyhän Hengen lahjan ensisijaisuutta ihmisessä vaikuttavan rakkauden suhteen ja kieltää yliluonnollisen vuodatetun rakkauden habituksen ajatuksen.⁸

Pyhän Hengen ensilahjan kannalta keskeinen teema Roomalaiskirjeen luennoissa on, että ihminen ei voi omin voimin täyttää Jumalan lakia, vaan sen tekee ainoastaan evankeliumi ja Kristuksen vuodattama Pyhän Henki jonka hän samastaa armoon.⁹ Painopiste on siinä, että evankeliumin sanoma synnyttää Pyhän Hengen vaikutuksesta uskon Kristuksen ansioihin ja näin poistaa lopullisesti luottamuksen omiin kykyihin täyttää laki.¹⁰

4 WA 57 2, 77, 7-9: ”Id eciam notandum, quod 'auditus' hoc loco neque pro vi auditiva neque pro actu audiendi, sed pocius pro obiecto, sc. ipso verbo seu evangelio vocaliter predicato.”

5 WA 57 2, 77, 2-5: ”'Ex auditu fidei', non ex fide neque ex operibus fidei, ut omne prorsus removeat meritum. Non enim ex operibus fidei, cum spiritus ipse ante fidem et opera detur, ut hic dicit: 'qui tribuit vobis spiritum et operatur virtutes'. Ita neque ex fide.”

6 WA 57 2, 77, 9-10: ”Ideo distinguit ipsum non tantum ab aliis verbis, sed etiam ab ipso evangelio scripto aut cogitato.”

7 Dieter 2001, 247-8.

8 Peura 1994, 127-128. Peura käyttää tekstissään Pyhän Hengen vastaanottajista termiä ”uskova”, mutta hänen siteeraamissaan teksteissä tätä vastaavaa sanaa ei käytetä.

9 Grane 1962, 340-341.

10 Grane 1962, 342.

Huomattakoon että Luther puhuu monisanaisesti myös uskosta lain täyttäjänä (Raunio [169-71]), mutta tämä ei vielä sulje pois Pyhän Hengen lahjan ensisijaisuutta uskoon nähden.¹¹ Yleensäkin Luther kirjoittaa varhasteoksissaan paljon uskosta ja sen vaikutuksista, mutta on tyypillistä että itse uskon hän lukee rakkauden ja toivon ohella evankeliumin sanan ja ihmiseen vuodatetun armon vaikutuksiin.¹²

Galatalaiskirjeen luennoissa Luther ottaa myös kantaa jakeeseen 4:6: ”Ja koska tekin olette lapsia, hän on lähettänyt meidän kaikkien sydämiin Poikansa Hengen, joka huutaa: ”Abba! Isä!” Pyhän Hengen lahjan ensisijaisuus näkyy tämänkin kohdan tulkinnassa, kun Luther hylkää ajatuksen siitä, että Henki lähetettäisiin niille, jotka jo ovat Jumalan lapsia. Lutherin mukaan kyseessä on vain käänteinen puhetapa, jonka takana on ajatus siitä, että Pyhän Hengen lähettämisen kautta meistä tulee Jumalan lapsia. Ennen Hengen lähettämistä ihmiset voivat olla Jumalan lapsia ainoastaan siitä näkökulmasta että heidät on ennaltamäärätty Jumalan lapsiksi.¹³

Kootusti voidaan siis sanoa, että kuten jo Gal. 3:2 tulkinnassa kävi ilmi, Pyhän Hengen lahjan tai vuodatetun armon ensisijaisuudessa on varhaiselle Lutherille tärkeää korostaa uskon syntymisen riippumattomuutta ihmisen omista kyvyistä. Uskon syntymiseen vaikuttavat ainoastaan evankeliumin sana ja Jumalan armo Pyhän Hengen lahjan kautta. Tätä voisi pitää eräänä yksin armosta -periaatteen muunnelmana.¹⁴

Hengen ensilahja kommentaarissa 1519

Luther ei myöhemmässäkään teologiassa luopunut Pyhän Hengen lahjan ja Jumalan armon ensisijaisuudesta, mutta hänen ajattelunsa sai uusia nyansseja kun uskon merkitys entisestään korostui. Esimerkiksi Heidelbergin disputaation (1518) teologisissa teeseissä 25-27 ja niiden selityksissä Luther nostaa esille uskonvanhurskauden,¹⁵ joka sittemmin nousee hänen teologiansa keskeisimmäksi teemaksi.

Galatalaiskirjeen luentojen pohjalta julkaistussa kommentaarissa vuodelta 1519 Luther pysyy Hengen vuodattamisen ensisijaisuuden suhteen luentojensa tulkinnassa Gal. 3:2:sta. Kommentaarissa hän viittaa Erasmus Rotterdamilaisen samansuuntaiseen tulkintaan ilmaisusta *ex auditu fidei*, jota hän kehuu ”kauniiksi”. Luther on siis tämän ilmaisun tulkinnassa liittynyt tietoisesti Erasmusen jo aiemmin esittämään tulkintaan.¹⁶

Uskoa Luther ei enää kommentaarissaan kategorisesti erota Hengen saamisesta, ja tekstin parafrasissa hän asettaa Apostolin suuhun jopa seuravaat sanat: ”Sanokaa, saitteko koskaan Henkeä ennen kuin uskoitte minun julistamaani Kristukseen?”. Tämä puhetapa, joka näyttäisi asettavan uskon Pyhän Hengen lahjan edellytykseksi, jää tässä yhteydessä kuitenkin irralliseksi. Painetusta kommentaarin tekstistä ei löydy enää vastakkainasettelu ääneen julistetun evankeliumin ja kirjoitetun (sekä mielessä olevan) välillä jää pois eikä Luther katso tarpeelliseksi erikseen korostaa ettei *auditum* tarkoita kuulemisen tapahtumaa. Sieltä ei löydy myöskään ajatusta, joka liittäisi yhteen uskon ja ihmisen omat ansiot.

Kritisoidessaan Hieronymuksen tulkintaa sadanpäällikkö Korneliuksesta (Apt. 10:44) Luther toteaa, että lain teot eivät vanhurskautta, vaan yksin usko, eivätkä lain teot ole todella hyviä tekoja, vaan ainoastaan ne, jotka uskonvanhurskaus vaikuttaa. Tässäkin yhteydessä sanoo Korneliuksen saaneen

¹¹ Raunio 2001, 172-173.

¹² Karimies 2017, 132.

¹³ WA 57 2, 30, 4-12; 23-26; Kärkkäinen 2005, 105.

¹⁴ Sola-lausumista Lutherin teologisessa kehityksessä 1510-luvulla, ks. Leppin 2006, 116-7.

¹⁵ Kopperi 1997, 150-160.

¹⁶ Vuoden 1523 painoksessa (=editiossa variantti H) Luther jättää pois maininnan Erasmusesta, mutta säilyttää tulkintansa.

Pyhän Hengen Pietarin saarnan kautta, eikä omien hyvien tekojensa perusteella, kuten Hieronymus kohtaa tulkitsee. Luther asettaa siten lain teot yhtäältä uskonvanhurskauden, mutta toisaalta pelkän evankeliumin julistuksen ja Pyhän Hengen lahjan kanssa vastakkain.

Samassa yhteydessä Luther kehittää ajatusta Hengen antamisesta evankeliumin saarnan kautta edelleen. Lähtökohtana on pohdinta siitä, kuinka kuurot ja sylilapset voivat pelastua. Erityisesti sylilasten vuoksi Luther omaksuu tässä Hieronymuksenkin esittämän tulkintamahdollisuuden, joka lähtee siitä, Jumalan sanalle mikään ei ole kuuroa. Lutherin esittää tässä lähes sakramentaalisen kuvauksen Pyhän Hengen lähettämisestä evankeliumin saarnan kautta, jossa tietoisella uskolla ja aktiivisella kuuntelemisella ei ole ratkaisevaa roolia:

”Edes aikuiset ja kuulevat eivät kuule Jumalan sanaa, ellei Henki annan heille sisäisesti kasvua. Voiman ja armon sana vuodattaa sisäisesti Hengen samalla hetkellä kuin se osuu korviin. Sillä jos se ei vuodata Henkeä, kuuleva ei eroa mitenkään kuurosta. Niinpä tuo kirkon palvelijan ääni, joka soi sylilapsen yllä, sitä helpommin toimii Hengen kautta, kun sylilapsi on vastaanottavaisempi sanalle, nimittäin kärsivällisempi, vapaana kaikesta muusta.”¹⁷

Jakeen 3:2 kommentaarin lopussa Luther vielä tiivistää tulkintansa Hengen saamisesta *ex auditu fidei*: ”Jos haluat saada armon, tee se, että kuuntelet Jumalan sanaa keskittyneesti sekä muistelet ahkerasti. Sana, näin sanon, yksin sana on Jumalan armon väline (*vehiculum*).” Tässä Luther jo antaa aktiiviselle kuuntelemiselle suuren roolin, mutta korostaa silti sanan eksklusiivisuutta armon ja Pyhän Hengen antamisen välineenä.

Vuoden 1519 kommentaarissa Luther näyttää käyttävän termin ”armo” vielä lähes Pyhän Hengen synonyyminä rinnastaessaan armon antamisen ja Pyhän Hengen lahjan. Samassa yhteydessä hän liittyy kuitenkin armoon myös ajatuksen Jumalan suosiosta ja hyväksynnästä. Nämä kaikki Luther yhdistää kommentoissaan Gal. 3:7 Paavalin lausumaa Aabrahamin uskosta. Lutherin mukaan Aabrahamin uskon lukeminen vanhurskaudeksi on sama asia (*idem est*) kuin Hengen lähettäminen:

”Jumalan ollessa suosiollinen ja hänen hyväksyessään Henki – lahja ja armo – saadaan todella...Kuten Jumala rakastaa todella (*re ipsa*) eikä vain sanoissa, samoin hän myös on suosiollinen läsnäolevana (*re praesente*) eikä vain sanoissa.”

Lainaus osoittaa sen, kuinka Luther tässä vaiheessa mieluummin painotti armon, uskonvanhurskauden ja Hengen ensilahjan ykseyttä kuin että olisi pyrkinyt tekemään tarkkaa ero niiden välillä.

Vasta jakeen 4:6 tulkinnassa Luther esittää uskon ja Pyhän Hengen suhteesta mallin, jossa usko näyttäisi olevan Pyhän Hengen lähettämisen edellytys. Kommentaarissa hän on hylännyt selityksen, jonka mukaan kyseessä olisi käänteinen puhetapa. Uuden tulkinnan mukaan kyseessä on Pyhän Hengen lähettäminen niille, jotka jo uskovat ja ovat Jumalan lapsia: ”Uskon ansioksi luetaan se, että Henki annetaan.” Luther jopa viittaa jakeeseen 3:2, vaikka tässä yhteydessä usko viittaa selkeämmin yksilön subjektiiviseen uskoon eikä evankeliumiin uskon kohteena.¹⁸

On kuitenkin huomattava, että jakeen 4:6 tulkinnassa painopiste on siirtynyt uskon ja rakkauden suhteen tarkasteluun. Lutherin tähtäyspisteenä on osoittaa, että yksi usko vanhurskauttaa, ei rakkaus. Vanhurskauttava usko tosin toimii rakkauden kautta, mutta usko on rakkauteen nähden

17 Vuoden 1523 painoksesta tämä osa on jätetty pois. Syynä voi olla Lutherin lisääntynyt tarve korostaa oman uskon roolia myös sylilasten yhteydessä. Ks. *Huovinen* 1991, 87-155.

18 WA 2, 536, 33-537, 4.

ensisijainen. Pyhän Hengen lahjan merkitys on tässä yhteydessä ennen kaikkea rakkauden vuodattaminen ihmiseen (vrt. 1 Kor. 13:4).¹⁹

Pyhä Henki rakkauden lahjan vuodattajana ja Pyhän Hengen lähettäminen lain täyttämisenä löytyy Lutherin teksteistä omana teemanaan jo ennen Galatalaiskirjeen kommentaaria ja luentoja. Sen yhteydessä Luther jatkaa luodun rakkauden habituksen kritiikkiään korostaen Pyhän Hengen lahjan läsnäolon välttämättömyyttä ihmisessä toimivan rakkauden olemassaololle.²⁰

Samaa teemaa jatkaa Lutherin tulkinta ilmaisusta ”rakkauden kautta vaikuttava usko” jakeen 5:6 yhteydessä. Siinä Luther kuvaa rakkauden syntymisen – eli ”rakkauden henkeen pukeutumisen” – tapahtumana, jota edeltää evankeliumin kuuleminen ja usko ja viittaa siihen, että ihminen luonnollisestikin rakastaa sitä, joka antaa hänelle suuren lahjan. Luther kuitenkin jatkaa, että vilpittömän uskon ja rakkauden ainoa edellytys on Pyhän Hengen vaikutus. Kyse on Pyhän Hengen vuodattamasta uskosta, joka ei edellytä ihmisessä olevaa, opetuksen kautta hankittua uskoa.²¹

Luther ei pidä todistusvoimaisena esimerkkiä, jonka mukaan sylilapsena kastetulla, mutta turkkilaisten muslimien parissa kasvatetulla lapsella ei voisi olla uskoa. Hän pitää ajatusta Pyhän Hengen voiman aliarvioimisena ja esittää vastaesimerkiksi sen ilmeisenä pitämänsä seikan, että korkeasti oppineilta kristityiltäkin voi puuttua todellinen usko, jos Pyhä Henki ei ole sitä synnyttänyt. Tässäkin Luther ei hylkää ajatusta Pyhän Hengen sakramentaalisesti välitetystä ensilahjasta, vaan pikemminkin edellyttää sen viittauksessaan muslimien parissa kasvatettuun lapseen. Hän kuitenkin yhdistää tähän yhteyteen viittauksen jakeeseen 3:2 ja sen *ex auditu fidei* -ilmaukseen vahvistaakseen ajatusta siitä, että ”rakkauden henki” annetaan uskon kautta.²²

Edellä esitetyn valossa näyttäisi siltä, että Luther puhuu Pyhän Hengen lähettämisestä hieman toisistaan poikkeavissa merkityksissä. Kun tarkoituksena on korostaa koko hengellisen ihmisen, jopa ihmisen uskon, riippuvuutta Jumalan armosta, Luther korostaa sitä, että Pyhä Henki annetaan ihmiselle yksin evankeliumin saarnan kautta.²³ Tämän ensilahjan lisäksi Luther puhuu Hengen lähettämisestä rakkauden lahjan ja lain täyttämisen yhteydessä. Tässä yhteydessä hän saattaa korostaa uskon läsnäoloa jo ennen Hengen vuodattamista.

Vuoden 1519 Galatalaiskirjeen kommentaarissa onkin viite siihen, että Luther jo tässä vaiheessa ymmärsi puhutavan Pyhän Hengen lähettämisestä niin, että kyseessä ei ole yksi kertakaikkinen tapahtuma. Eräiden muiden Paavalin Galatalaiskirjeessä käyttämien ilmaisujen ohella Luther esittää, että ”lähettää Hengen” ei tarkoita jotain, joka olisi kristityissä täydellistä, vaan ainoastaan alkanutta todellisuutta. Tämän vuoksi voidaan sanoa, että ”Henki on lähetetty, lähetetään ja tullaan lähettämään.” Luther liittää nämä puhutavat kristityn epätäydellisyyteen erityisesti rakkauden osalta. Tämän valossa näyttäisi mahdolliselta, että Lutherin eri tavat puhua Pyhän Hengen lähettämisestä suhteessa uskoon eivät osoittaisi käsitteellistä suurpiirteisyyttä.²⁴

Hengen ensilahja Galatalaiskirjeen luennoissa 1531

Myöhemmissä teoksissaan Luther puhuu usein Pyhästä Hengestä Kolminaisuuden persoonana, jonka tehtävänä on välittää pelastava Jumalan tunteminen.²⁵ Keskeiseksi teemaksi spiritualisteja vastaan käydyn polemiikin yhteydessä nousee myös ajatus siitä, että Pyhä Henki välitetään – ja on pelastushistoriassa välitetty – aina saarnatun sanan kautta. Helluntaisaarnoissaan Luther löytää

19 WA 2, 536, 33-39.

20 *Kärkkäinen* 2005, 107-108; 110.

21 WA 2, 566, 33-567, 16.

22 WA 2, 566, 33-567, 16.

23 Edellämainitun kohdan lisäksi ks. myös WA 2, 591, 32-35.

24 WA 2, 535, 26-526, 2; *Kärkkäinen* 2005, 107.

25 *Kärkkäinen* 2005, 125-133.

tämän ajatuksen tekstistä, jossa kerrotaan Pietarin saarnasta ja näkyvistä, ihmeenomaisista tuulen ja tulisten kielten merkeistä. Usein Luther liittyy alkukirkon ihmeet samaan jatkumoon myöhemmin vakiintuneiden armonvälineiden – evankeliumin sanan ja sakramenttien – kanssa. Tässä yhteydessä Luther myös tuo esiin sen ajatuksen, että Pyhän Hengen lahjan voi saada riippumatta Sanan ja sakramenttien jakajan uskosta.²⁶

Myöhäisissä Galatalaiskirjeen luennoissa vuonna 1531 Luther pysyy Gal. 3:2:n tulkinnassaan varhaisten luentojensa ja 1519 kommentaarin linjalla. Utta on vastakkainasettelun selkeämpi artikulointi lain ja evankeliumin dikotomian avulla. Pyhän Hengen lahjaa ei saada lain vaan ainoastaan evankeliumin kautta. Tekstistä ei löydy edelleenkään selkeitä viitteitä siitä, että Luther ymmärtäisi termin ”usko” ilmaisussa *auditus fidei* olennaisesti eri tavalla kuin aiemmissä tulkintoissaan.²⁷ Hän jopa korostaa sitä, että Pyhän Hengen antaminen on ”evankeliumin äänen eikä lain äänen tehtävä.”

Evankeliumin sanan kuulemisella on Lutherin myöhäisluennoissa vuoden 1519 kommentaaria suurempi merkitys. Ohimennen hän saattaa sanoa, että ”vasta *kuultuaan (auditu)* evankeliumin he saivat Pyhän Hengen”, mutta tässäkin yhteydessä hän sanoo vain evankeliumista, että Pyhä Henki saadaan sen *kautta (ex Evangelio)*. Muotoilu viittaa siihen, Luther ei ole valmis antamaan kuulemiselle täysin samaa välinelunnetta joka evankeliumin saarnalla on.²⁸

Selkeämmin Luther kuvailee kuitenkin kuuntelemisen osuutta Pyhän Hengen saamisessa kohdassa, jossa hän painottaa vastaanottajien passiivisuutta Jumalan sanan edessä. Pyhän Hengen lahja, Kristus ja syntien anteeksiantamus saadaan vain Jeesuksen vertauksen Marian tavoin istumalla ja kuuntelemalla, ilman Martan edustamia tekoja: ”Kristityksi ei tulla toimimalla, vaan kuuntelemalla.” Tässä tekstissä Luther tulee jo melko lähelle ajatusta siitä, että Henki saadaan uskossa kuulemalla evankeliumia, mutta hän ei suoranaisesti puhu tässäkin yhteydessä uskosta, joka edeltäisi Pyhän Hengen lahjaa.²⁹ Pyhän Hengen lähettämisen edellytyksenä termi usko esiintyy vain ilmauksessa *ex auditu fidei*.³⁰

Hengen ensilahja ja muut lähettämiset myöhäisellä Lutherilla

Luther kehittää myöhemmissä Galatalaiskirjeen luennoissa Pyhän Hengen lahjan ajatusta suuntaan, joka muistuttaa Petrus Lombarduksen *Sentensseissä* esittelemää ja sittemmin keskiajan teologiassa yleistä typologiaa Pyhän Hengen lähettämisen tavoista.

Gal. 4:6 tulkinnassaan hän nivoo aiemmin kuvaamansa Pyhän Hengen lahjoittamisen ajatuksen osaksi Hengen kahdenlaista lähettämisen tapaa, jotka ovat näkyvä ja näkymätön. Tällä hän viittaa siihen, että alkukirkossa Pyhä Henki lähetettiin evankeliumin saarnan yhteydessä usein kahdella tavalla: näkyvällä tavalla ihmeenomaisten merkkien kautta ja näkymättömästi kuulijoiden sydämiin.³¹

26 Kärkkäinen 2005, 180-193.

27 Toisenlaisesta tulkinnasta ks. Kärkkäinen 2004, 46; 2005, 105-106; jossa en ole ottanut huomioon mahdollisuutta ymmärtää termi usko uskon kohteena tässä konstruktiossa. Vuoden 1535 painettu kommentaariteksti antaa tässä myös hieman erilaisen kuvan kuin luentomuistiinpanot. Jälkimmäisiä on kuitenkin pidettävä ensisijaisena Lutherin oman näkemyksen lähteenä. On valitettavaa, että *auditus fidei* on yleensä käännetty ”uskoen kuulemiseksi” tai vastaavasti myös Lutherin kommentaarien käännöksissä, vaikka näyttää siltä, että Luther itse ymmärtää sen tarkoittavan uskon kohdetta, siis evankeliumia.

28 WA 40 1, 330a, 8-9; 331a, 6-7 Muotoilu on myös kielellisesti lähellä *ex auditu fidei* -rakennetta.

29 WA 40 1, 343a, 1-344a, 10.

30 Edellä mainittujen kohtien lisäksi ks. myös WA 40 1, 345a, 4-9.

31 WA 40 1, 571a, 12-572a, 5.

Näkymätöntä lähettämistä Luther kuvailee lähettämiseksi ”kun saamme palon ja valon kuullun sanan kautta”.³² Pyhän Hengen näkymätön lähettäminen sanan kautta antaa uuden arvostelukyvyn, joka ei perustu inhimillisiin kykyihin ja synnyttää uuden, hengellisen ihmisen. Usko kuuluu tähän, mutta sen hän mainitsee vasta kuvauksen loppupuolella.³³ Itse asiassa Luther esittää uskon suorastaan läsnäolevan Pyhän Hengen lahjan hedelmänä. Argumentoidessaan sitä ajatusta vastaan, että kukaan ei voi olla varma armostilastaan, Luther esittää, että ihmisen usko, joka on hänelle itselleen vastaansanomattomasti ilmeistä, on hänelle sisäisenä todisteena Pyhän Hengen läsnäolosta.³⁴

Sisäisen todistuksen ajatuksen valossa voi lukea myös Lutherin ajatuskulun hänen tulkitessaan Paavalin lausumaa rakkauden kautta vaikuttavasta uskosta, jossa esiintyy yhtenä osana myös Pyhä Henki. Lutherin mukaan Paavalin tarkoituksena on painottaa sitä, että mikäli usko on todellista, on ihminen vanhurskas, ja siksi uskoa välttämättä seuraa myös toimiva rakkaus, sillä uskonvanhurskaus ei voi olla vaikuttamatta. Tässä yhteydessä Luther sanoo, että uskonvanhurskaus tuo mukanaan (*affert*) Pyhän Hengen, joka puolestaan tuo mukanaan hyvää tekevän rakkauden. Luther ei tässä yhteydessä puhu Hengen lahjoittamisesta evankeliumin saarnan kautta, vaan kyseessä on toinen teema, jonka yhteydessä Hengen lahjan ajatus esiintyy hänen teoksissaan, nimittäin rakkauden vuodattaminen.³⁵

Luther jatkaa 1520-luvun teoksissaan varhaisteologiansa ajatusta Pyhästä Hengestä rakkauden vuodattajana. Saarnoissaan hän yhdistää ajatukseen trinitaarisen kuvan pääsiäisestä Kristuksen juhla, joka edeltää Pyhän Hengen juhlaa, helluntaita. Edelleen hän liittyy pääsiäiseen uskon ja helluntaihin rakkauden. Jälkimmäisellä on juurensa aiemmassa helluntaisaarnaperinteessä, jossa vanhan liiton lain antamisen Siinailla nähtiin ennakoivan Pyhän Hengen vuodattamista uuden liiton helluntaina.³⁶

Tämän kuvaston yhteydessä Luther käyttää mallia, jossa usko esiintyy Pyhän Hengen lahjan edellytyksenä. Selvimmin tämä näkyy hänen helluntaisaarnassaan vuodelta 1520, jossa Lutherin muotoilussa Pyhästä Hengestä tulee lähes uskon vaikutus: ”Niin pian kuin kuulen, että Kristus on kuollut puolestani, ja uskon siihen, tulee Pyhä Henki minuun. Tuo usko herättää minussa rakkauden ja rakkaus taas on itse Pyhä Henki”.³⁷

Uskon ja rakkauden vastakkainasettelun perusteella voimme olettaa, että Luther käyttää tässä käsitettä Pyhän Hengen antaminen olennaisesti samassa merkityksessä kuin vuotta aiemmin Galatalaiskirjeen kommentaarissa. Sen taustalta ymmärrettynä lainauksen loppuosan ”herättää” (*excitare*) -verbin voisi ajatella tarkoittavan sitä, että usko saa läsnäolevan Pyhän Hengen ikään kuin aktivoitumaan rakkauteksi. Luther ei itse kuitenkaan avaa ajatusta tässä näin yksityiskohtaisesti. Myöhempien Galatalaiskirjeen luentojen maininta siitä, että usko tuo mukanaan Pyhän Hengen liittyy kiinteästi tämän teeman jatkumoon, mutta luennoissa se sijoittuu selkeämmin muiden Pyhän Hengen lähettämisen tapojen rinnalle.

Ajatus Hengen ensilahjan antamisesta sanan ja sakramenttien kautta säilyy Lutherilla vielä Galatalaiskirjeen luentojen jälkeenkin. Vuoden 1538 helluntaisaarnoissaan Luther esittää painokkaasti, että Pyhä Henki on aina tullut saarnatun sanan kautta. Hän erityisesti mainitsee sylilapsen kasteen ja synninpäästön, joissa tapahtuu Pyhän Hengen vuodattaminen, joissa ”Pyhän Hengen tuliset kielet” toimivat ja joissa Henki on läsnä paitsi sisäisesti, myös ulkoisesti sanojen

32 WA 40 1, 571a, 3-4.

33 WA 40 1, 572a, 4-573a, 3.

34 WA 40 1, 575a, 1-577a, 10.

35 WA 40 2, 35a, 12-xx.

36 *Kärkkäinen* 2005, 145-156.

37 WA 9, 463, 10-14: ”Quum audio, Christum pro me mortuum, et credo, tum delabitur in me spiritus sanctus. Nam ea fides excitat in me amorem, qui amor est spiritus sanctus.” Käännös Anja Ghisellin.

kautta. Luther suorastaan esittää Pyhän Hengen toimivan inkarnatorisesti niin, että hän tulee ensin sanoihin, kuin Kristus äitinsä kohtuun, ja niiden kautta ihmisten sydämeen synnyttäen siellä uskon. Tämä tapahtuu paitsi sylilapsen kasteessa myös päivittäin synninpäästössä.³⁸

Yhteenveto

Lutherin teksteistä hahmottuu kaksi päämallia Pyhän Hengen lahjasta. Pyhän Hengen ensilahja annetaan ihmiselle evankeliumin saarnan kautta. Varhainen Luther korostaa tässä pelkän saarnatun sanan sakramentaalista vaikutusta, joka saa rinnalleen myöhemmällä Lutherilla kuulemisen aspektin. Tähän malliin liittyy myöhemmällä Lutherilla painokkaasti Pyhän Hengen lähettäminen samaan aikaan ulkoisesti aineellisten merkkien kautta ja sisäisesti kuulijoiden sydämiin. Vaikka varhaisimmissa teksteissä uskolla ei näytä olevan varsinaista roolia itse Pyhän Hengen ensilahjassa, liittyy usko erottamattomasti Pyhän Hengen lahjoittamiseen. Toisena mallina teksteistä nousee kuva Pyhästä Hengestä rakkauden vuodattavana lahjana. Tässä mallissa Luther usein puhuu uskosta Pyhän Hengen ja rakkauden lahjan saamisen edellytyksenä. Tässä mallissa korostuu Kristuksen ja Pyhän Hengen trinitaariset ominaispiirteet uskon ja rakkauden vuodattajina. Mallit edustavat Lutherilla kahta erilaista puhetapaa, joita hän näyttäisi käyttävän harkiten kuitenkin puhetapoja selkeästi erottelematta.

Lähteet

Luther, Martti

WA D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883–.

Iloinen kärsimys. Valikoima Martti Lutherin saarnoja. Johdanto, suomennos ja selitykset Anja Ghiselli. Hengen tie 18. Helsinki: Kirjaneliö 1996.

Kirjallisuus

Dieter, Theodor

2001 Der junge Luther und Aristoteles: Eine historisch-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie. Berlin: Walter de Gruyter.

Grane, Leif

1962 Contra Gabrielem. Luthers Auseinandersetzung mit Gabriel Biel in der Disputatio Contra Scholasticam Theologiam 1517. Acta Theological Danica 4. Gyldendal.

Huovinen, Eero

1991 Fides infantium. STKSJ 175. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

Kopperi, Kari

1997 Paradoksien teologia. STKSJ 308. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

Kärkkäinen, Pekka

2004 Luthers Pneumatologie. – *Luther between Present and Past. Studies in Luther and Lutheranism.* Toim. Ulrik Nissen, Anna Vind, Bo Holm & Olli-Pekka Vainio. SLAG 56. Helsinki: Luther-Agricola-seura, 40–52.

2005 Luthers trinitarische Theologie des Heiligen Geistes. Mainz: Philipp von Zabern.

Leppin, Volker

38 WA 46, 413, 9-414, 1; 426, 4-427, 17. Kärkkäinen 2005, 192-193.

2006 Martin Luther. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Mannermaa, Tuomo

1979 In ipsa fide Christus adest. Luterilaisen ja ortodoksisen uskonkäsityksen leikkauspiste. MESJ 30. Helsinki: Missiologian ja ekumeniikan seura.

Peura, Simo

1994 Mehr als ein Mensch? Die Vergöttlichung als Thema der Theologie Martin Luthers von 1513 bis 1519. Mainz: Philipp von Zabern.

Raunio, Antti

2001 Summe des christlichen Lebens: die "Goldene Regel" als Gesetz der Liebe in der Theologie Martin Luthers von 1510–1527. Mainz: Philipp von Zabern.

Vainio, Olli-Pekka

2004 Luterilaisen vanhurskauttamisopin kehitys Lutherista Yksimielisyyden ohjeeseen. STKSJ 240. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.